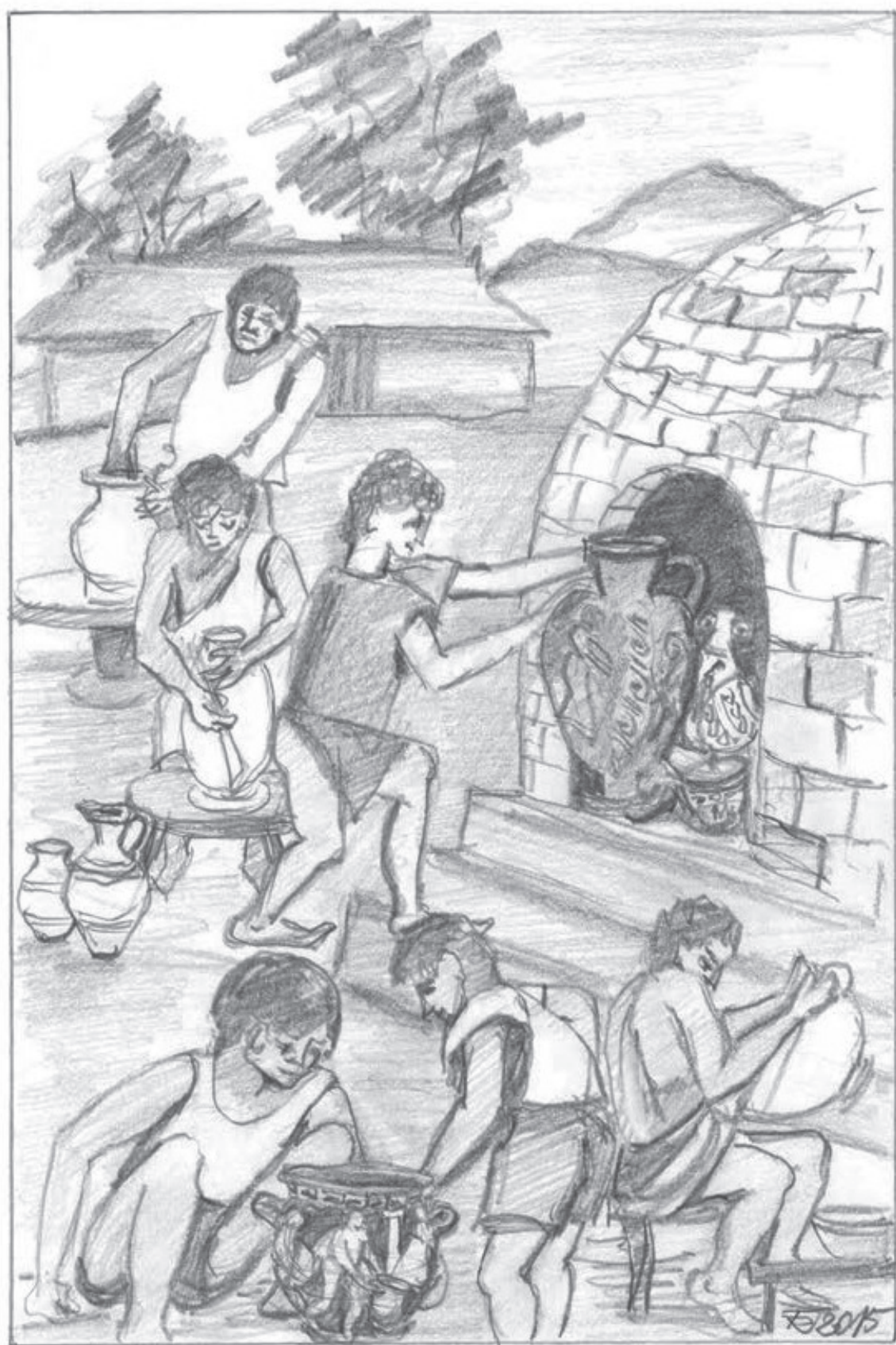

Szegénység, gyermek-szegénység az ókori Rómában

Székely Melinda

A Római Birodalomról szóló korabeli források nagy része a római arisztokráciával foglalkozik, a császárral, a császári családdal, a nagyvárosi élettel. A Birodalomban azonban a gazdagok és szupergazdagok a lakosságnak csak 0,5–1% közötti részét teheték ki. A lakosság nagyobb részének gazdasági viszonyairól, az alsó rétegek életmódjáról, bevételeiről, kiadásairól nagyon kevés információval rendelkezünk. Egyes gazdaságtörténészek szerint a Római Birodalom túlnyomó többsége nincstelen volt, és a létminimum szintjén, vagy az alatt élt. Más ókortörténészek árnyaltabb képet festenek a birodalom gazdaságáról és társadalmi összetételéről, de kétségtelen, hogy a Római Birodalom társadalmában igen jelentős volt a nehéz körülmények között élő szegények számaránya.

A szegénységgel járó gondok és ezek következményei

Éhínség

Róma és Itália száraz zónában helyezkedik el, ahol a rossz termés gyakori és szinte elkerülhetetlen volt, emiatt nehéz volt megélni. Róma gabonaellátása gyakran forgott veszélyben az időjárás kiszámíthatatlansága miatt. Háború idején súlyos krízis alakulhatott ki: a hadviselés zavart okozott a földművelésben, elvágta az utánpótlási vonalakat, egy hosszú háború alatt lecsökkentek az állami tartalékok. A legújabb kutatások azt mutatják, hogy a vidéki lakosság állandó alultápláltsága nem volt jellemző, de az időszakos éhezés veszélye mindig fennállt. Montanari szerint az éhhalál ritkán következett be, sokkal gyakrabban kellett az éhezéssel együtt élni, elviselni, berendezkedni az ellene való mindennapos küzdelemre.

A vidéki lakosság különböző módszereket dolgozott ki az éhínségek elkerülésére. Az egyik stratégia az volt, hogy többfélét termeltek. Ellentétben a nagybirtokokkal, ahol csak egyféle terményt állítottak elő, pl. szőlőt vagy olajat, a kisparaszatok többféle gabonát, zöldségfélét termesztettek, mindig volt néhány gyümölcs- vagy olajfájuk, és állataik is. Ezzel a megoldással védték ki, ha egyik vagy másik termésük gyengébb volt. Ugyanilyen fontos volt, hogy télre elegendő készletet halmozzanak fel. Azonban ezt csak a jobb módúak tehették meg. Igyekeztek csökkenteni azok számát is, akiket táplálni kell.

A fogamzásgátlás és abortusz módszerein kívül a csecsemők kihelyezésével (erdőkbe, mezőkre) is igyekeztek a gyermekszámot kontrollálni.

Ha mégis éhínség jelentkezett, akkor különböző módokat kerestek a túlélésre: gyökereket és magvakat, vagyis szükség-élelmiszereket fogyasztottak. Tours-i Gergely írja: „Sokan a szőlő magjából vagy mogyoróvirágból sütöttek kenyeret, mások a páfrány kisajtolt, megszárított, majd megőrölt gyökereiből, kevéske liszttel elkeverve. Sokan a földeken növénygyomokat használták fel ugyanígy.” Előfordulhatott, hogy egyesek az „éhségtől hajtva emberhúst ettek”, sőt „anyák megették gyermekeiket” (Sevillai Izidor). A 6. századtól kezdve a bűnbánati könyvek felsorolják a szennyezett ételeket, így a holttestek húsát, patkányokat vagy rovarokat tartalmazó leveseket, amelyek fogyasztását a jó kereszténynek kerülnie kell.

A nehéz helyzetbe jutottak segítséget kérhettek a szomszédoktól. A parasztok egymás iránti szolidaritása vidékenként változó volt és tradícióktól is függött. Segítségért fordulhattak még a környékbeli nagybirtokosokhoz is, de ez elindíthatott egy hosszú távú függőséget és adósságspirált. Nagymértékben függött a nagybirtokos egyéni szociális lelkiismeretétől, hogy ki hogyan bánt a *colonusok* adósságaival. A késő antik korban szinte a rabszolgasághoz hasonló állapotot jelentett a *colonatus*, mert sok nagybirtokos rengeteg fáradságot és megerőltető szolgálatot követelt tőlük. Végül megoldásként megszöktek a vidéki éhínség elől és a városokba menekültek az emberek, ahol a hivatalosan felügyelt élelmiszerelosztás következtében jobban átvészelhetőnek tűnt az ínséges időszak.

Gyermekekitevés

A szegénység volt a legfőbb oka a görög-római világban igen elterjedt gyermekekitevésnek. Megerősíti ezt Appianos is: „a szegények méltatlankodtak. Végző szegénységbe jutottak, már nem képesek gyermekeiket felnevelni és létfenntartásukat biztosítani.” Plutarkhos is megjegyzi, hogy a szegények, valamint a rabszolga anyák nem nevelték fel gyermekeiket, mert nem tudták elviselni, hogy továbbadják nekik a szegénységet.

A gyermekekitevésnek két módja volt: az egyik, az *apothesis* bizonyosan halált jelentett, a Taigetos-hegy egy szakadékaról, az *Apotheta*eről nevezték el. A másik, az *ekthesis*, amikor egy gyakran látogatott helyre tették ki a csecsemőt, esélyt adva ezzel a túlélésre. Meddő párok boldogok voltak, ha egy elhagyott csecsemőt találtak egy fa alatt, vagy az úton. A leggyakrabban azonban a kitett csecsemőket, akiket befogadtak, rabszolgának nevelték.

Az újszülötteket vesszőkosárban tették ki, egy ház, vagy szentély kapuja elé, vagy egy szemétlerakónál (pl. Rómában a *Velabrum* szennyvízcsatornájánál), vagy a kikötőnél. Előfordult, hogy a folyóba dobták a kosarat. Rómában a kihelyezésre szánt csecsemőt gyakran a *columna lactariánál*¹ hagyták. A *columna lactaria* a mai Marcellus-színház környékén lehetett, ahol korábban egy börtön állt. Plinius leírja, hogy egy asszonyt éhhalálra ítélték a börtönben, de a lánya a tejével táplálta, így életben maradt. Később a börtön helyén építették

1 A *columna lactaria* jelentése: tejjel, szoptatással kapcsolatos oszlop.

meg a *Pietas* szentélyt, elébe emelték a *columna lactariát*, ide tették ki az újszülötteket.

A források alapján számos probléma merül fel a gyermekkitevéssel kapcsolatban, így pl. sokáig rendezetlen volt a kitett és felnevelt gyermek jogi helyzete. A kitett és megtalált gyermeket általában szoptatós anyához adták, akivel írásban rögzítették a megállapodásukat, példa erre egy papirusz „Taseus a csecsemőt felneveli és szoptatja a saját tejével két éven át. Paapis ezért neki 60 drachmát ad évente, az ételre, a ruhákra és más kiadásokra. ... Ha valami szerencsétlenség történne, a nő nem vonható felelősségre”.

Az írásos megállapodások ellenére gyakran alakult ki ellentét a két fél között, amit jogi úton lehetett csak orvosolni. Erre példaként több dokumentum előkerült Oxyrhynchusból. Előfordult pl., hogy a gyerek éhezett a dajkánál, így vissza kellett tőle venni. Egy másik papirusz szerint a szoptatós dajkánál meghalt az egyik gyermek, a dajka azt állította, hogy nem a sajátja halt meg, hanem a másik.

A lánycsecsemőket gyakrabban elhagyták, mint a fiúkat. Példa erre egy papiruszlevél: „A szülés után, ha fiú, neveld fel, ha lány, tedd ki”. Poseidippos komédiaszerző hasonlóan ír: Fogadd el a fiúgyermeket, akkor is, ha szegény vagy, tedd ki a lánycsecsemőt, akkor is, ha gazdag vagy! A klasszikus kori Görögországban valóban ritkák voltak a két vagy több lánygyermeket nevelő családok. Ha a lányok férjhez mentek, hozományról kellett gondoskodni, ha viszont nem mentek férjhez, akkor a családi költségvetést terhelték. Törvény rendelkezett arról, hogy az apa eladhassa rabszolgának a lányát, ha túlkorossá vált.

Gyermekmunka

A kitett gyermekre általában rabszolgasors várt. Őket is, de a szegény szabadok gyermekeit is korán munkára fogták. Az írott források alapján a gyermekek különböző életkorban kezdtek rendszeresen dolgozni. Az 5 év alattiak még nem tudtak hasznos munkát végezni, a római jog tiltotta az 5 év alatti rabszolgagyerekek dolgoztatását.

Columella, Varro és az idősebb Plinius munkáiból tudjuk, hogy a vidéki gazdaságok előszeretettel alkalmaztak szegény szabad vagy rabszolga gyerekeket: vigyáztak a tyúkokra, kisebb állatokat terelgettek, szamarat vezettek, vagy begyűjtötték a takarmányt, esetleg olajbogyót és páfrányt szedtek, szőlőt vágtak. Ezek könnyű fizikai munkák voltak, egy gyermek is el tudta őket végezni, így nem kellett erre felnőtt munkaerőt alkalmazni. A városi kézműves munkákból is kivették részüket: kőfaragók, mozaikkészítők, ékszerészek, pékek, cipészek mellett dolgoztak, és a textilkészítő üzemekben is jelentős volt a gyermekmunka.

A lányok elsősorban a ház körüli munkákban és a gyermeknevelésben segítettek. Ők viszonylag jobb életet élhettek, beletartoztak a famíliába. Viszont folyamatosan ki voltak téve gazdáik zaklatásainak, melyekből nem egyszer született gyermek. Az anya révén a gyermek is rabszolgasorsú lett, hiába volt szabad ember az apja.

Legrosszabb sorsuk a bányákban dolgozó gyerekeknek volt, mint pl. Q. Artulusnak, aki Andalúzia ezüstabányáiban dolgozott, 4 évesen halt meg.

Koldusok

Bizonyosan kevesebb, mint napjainkban, de úgy tűnik, a Római Birodalom minden városában volt valamennyi koldus. A források azt mutatják, hogy különösen Rómában és környékén voltak jelen nagy számban. Többnyire a templomok bejáratánál, a hidaknál és a város kapuinál időztek: az összes forgalmas helyen, ahol a járókelők nem tudták kikerülni őket. Néhányan fedél nélkül éltek és nyomorúságos rongyokban ültek az utak szélén, a kezüket nyújtva a járókelőknek, hogy egy darab kenyeret vagy pénzdarabot kapjanak. Maguk mellett tartották szegényes tárgyaikat és olykor egy kutyát is. Néhányan elmondták a lecsúzásuk történetét, és szokás volt az is Rómában, hogy a hajótöröttek egy szerencsétlenségüket ábrázoló képpel koldultak. Ismert, hogy a szegények egy csoportja Aricianál, a Diana szentély körül várakozott, ahol a via Appia emelkedője volt. Az úton haladó kocsik lassításra kényszerültek, ekkor hirtelen körülvették őket a koldusok, és alamizsnát kértek az utasoktól.

Állami és egyéni válaszok a szegénységre

A szegénységben élő római polgárok ellátására már a köztársaság korában létrehozták a *frumentatio* rendszerét, ami rendszeres gabonajuttatást biztosított. Ez általában kedvezményesen megvásárolható gabonát jelentett, és csak nagy

éhínség idején vált teljesen ingyenessé a legszegényebb római népréteg számára. A császárok időnként, nevezetes események, így trónra lépésük, uralkodásuk jelentősebb évfordulóit, *triumphus* alkalmából ajándékot osztottak, ez volt a *congiarium*. Ez az adomány kezdetben bor vagy olívaolaj, később pénzfizetés volt. A katonák ugyanezen alkalmakkor *donativum*-ban részesültek, ami szintén pénzfizetést jelentett.

A római császárkor társadalmában példaértékűnek tartották a szegényebb társadalmi csoportok irányába tanúsított figyelmet, a magánéleti szinten megnyilvánuló jótékonykodást. Birodalom-szerte elterjedt volt, hogy a tehetősebb polgárok adományokat adtak, amit feliratok örökítettek meg. A támogatások formája széleskörű volt, lakomák megtartására történő felajánlások mellett ide tartozott a különböző hivatalos épületek felújítása vagy egy-egy új könyvtár alapítása, kisebb városok tanítóinak támogatása is.

Az adományozás sajátos formája alakult ki egyes városokban, ahol az azonos foglalkozást űző kézművesek és iparosok érdekvédő *collegium*-okba tömörültek. Ezek az egyesületek adományokat gyűjtöttek, részt vállaltak a városépítésben, és az eredményeiket feliratokon örökítették meg. A tagok kedvezőbb helyzetbe kerültek, ugyanis az egyesületek a tagdíjakból és a gazdag polgárok adományaiból a tagságnak jobb élelmszer ellátást és tisztességes temetést tudtak biztosítani.

A szegényekről való szociális gondoskodás fontos szerepet töltött be a keresztény egyház felemelkedésének idejében. Peter Brown kiemeli, hogy a *caritas*, a szegények támogatása lesz a fő keresztény ideológia. Brown idézi Harnackot,

aki szerint egyenesen ez a fő faktora a kereszténység felemelkedésének.

Az antikvitás legátfogóbb és legszélesebb körben megszervezett támogatási rendszere az *alimentatio* volt, megvalósítása Traianus uralkodási idejéhez köthető. Az *alimentatio*val kapcsolatos legkorábbi adat 101-ből származik a Ligures Baebiani területéről. Az *alimentatio* célja az egyre aggasztóbb méreteket öltő itáliai népességcsökkenés megállítása volt, valamint hogy kedvező hitelekkel támogassa a kis- és középparasztságot. A befolyt kamatból pedig a rossz anyagi körülmények között élő gyermekek rendszeres pénzösszeget kaptak, a fiúk havonta 16 *sestertiust*, a lányok 12-t. Ez az összeg jelentősen hozzájárult a szegény gyerekek ellátásához és esélyt kaptak az iskoláztatásra. Ezt az intézményt fejlesztette tovább Antoninus Pius és Marcus Aurelius a *Puellae Faustinae* létrehozásával. Az állami finanszírozású rendszer mellett magánalapítványok is létrejöttek *alimentatio*s célból, így például Caelia Macrina Tarracinában 1.000.000 *sestertiust* ajánlott fel városa 200 gyermeke számára.

Az *alimentatio* igen népszerű lehetett azokban a városokban, ahol megalkották az alapítványi kereteket. A korrupció veszélye miatt ezeknek a szociális alapítványoknak a megszervezését általában Traianus által kiválasztott szenátorokra bízták, elsősorban volt *consulokat* kértek fel. Azt nem tudjuk, hogy bizottságokat hoztak-e létre, vagy egyénileg tevékenykedtek ezek a megbízottak. Az ellenőrzés fontos volt – nagy összegekről volt szó – és a hitelfeltétel egyéni mérlegelés tárgyát képezte, így korrupció és sikkasztás lehetősége is fennállt.

Róma városában a császár nem hozott létre *alimentatiós* alapot, hanem itt a *frumentatio*hoz kapcsolódva teremtett 5000 gyermek számára ingyenes étkeztetést. A Traianus előtti időben Rómában elsősorban a felnőttek jutottak támogatáshoz, míg az itáliai *alimentatio*ban részesülő városokban a gyerekek kaptak juttatást. Másik különbség, hogy Rómában felosztották a szegények között a rájuk fordítható gabonakészletet, az *alimentatio* összege viszont havonta mindig ugyanannyi volt.

Traianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius idejében 53 itáliai városban igazolható a császári *alimentatiós* intézmények működése; az általuk ellátott gyermekek számát már Traianus alatt 100.000 – 150.000-re becsüli a kutatás. A rendszer azonban csak addig működött, amíg a birodalom gazdasági helyzete stabil volt. A 3. századi súlyos válságot ez az intézmény sem élte túl.

A Római Birodalom szegénységpolitikáját vizsgálva tehát láthatjuk, hogy amíg a társadalmi, gazdasági helyzet stabilnak mondható, addig a szegényekről való gondoskodás társadalmi igény és szervezett formában történik. A válságos időszakban azonban, amikor pedig a rászorultak száma és nyomora is nő, a szegények intézményes támogatása is összeomlik. Az egyének hozzáállása is negatív irányba változott, a nyomorgó embert ellenszenvesnek tartják, aki sorsáért elsősorban maga felelős.